بزنەکان نێری و بەران بگرێ. بۆیێ لە مانگی ڕەزبەرا نێری و بەران تێبەر ئەدەن تا لە ئاخرو ئۆخری مانگی (ڕەشەمە)دا زەویکەوێت تا بتوانن لە دەمەو بەهارا بە گوڵ وگیای کوێستان بەرخ و کارژیلەکان بە خێو بکەن، بەڵام لە هەندێ شوێنی وا هەیە زوتر مەڕو بەران تێبەر ئەدەن.

لە هەوەڵ مانگی ڕەزبەرا بە داب و دەستورێکی تایبەت نێری و بەران تێبەر ئەدەن تا مەڕو بزنەکان نێری و بەران بگرن، بەڵام هێندێک لە مەڕو بزنەکان درەنگ

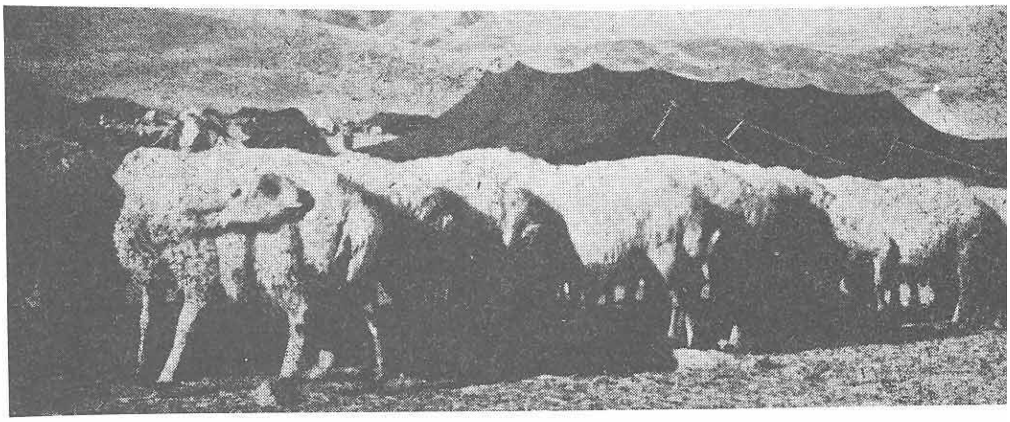

تەنگی ئێوارەیەو، پەزەکان هاتونەتەوە، بەرجیغو، چادری خاوەنەکانیان.

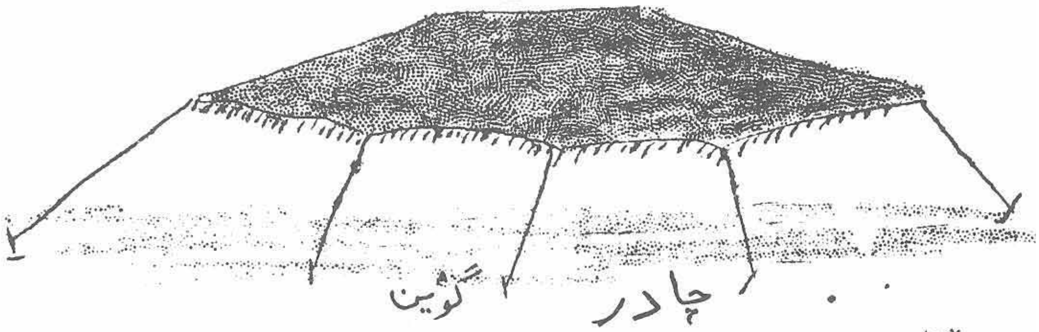

درێژایی چەندان دیاری ناکات، بۆوێنە: چوارمیتر، لەپێنج میتر، یان پێنج میتر لە شەش میترایە.

دێنە تەگەو درەنگتر دێـنە بـەران و درەنگـیش لف و بـەران و تـەگـە دەگـرن و درەنگتریش ئەزێن و بەم بـەرخ و کـارژیلانەی وا درەنگ لە دایک ئـەبن، ئـەڵێن: (کۆرپە یان ویرنی) و ئەم کاڕژیلە و بەرخە کۆرپانە لە دایکیان جوێ ناکەنەوە تا زۆرتر شیری دایکیان بخۆن و زوتر گەورە بن و بتوانن لەگەڵ بەرغەلەکەدا بچنە لەوەڕ و بە پێی خۆیان بڕۆن و لە ڕێگە پێی نەخەن، عێلی باچوانلو و براکوردەکانی قوچان هەموو ساڵێک لە ئاخرو ئۆخری مانگی پوشپەڕ، واتە گـەرما جـمانا بـە وێنەیەکی تایبەت مەڕەکانیان دەبڕنەوەو دە پانزە ڕۆژ دوای ئەمە بزنەکـانیشیان دەبڕنەوەو بە بڕینگ (هەورینگ) خوری و موی مـەڕو بـزنەکـانیان دەبـڕنەوە، خوری بڕینەوە بە ئەستۆی پیاوانە،لە ڕۆژی بەرگن و خوری بڕینەوەدا، هەر خاوەن ڕانێک جەژن و شایی و هەڵپەڕکێ ساز دەکات، برا قوچانییەکان بەم ڕۆژە دەڵێن: (بەرخ بڕین - مەڕبڕین). لە ڕۆژی بەرخ و مەڕ بڕینەوەدا باوە چادرەنشینەکانی دەورو بەری خۆیان بانگهێشتن ئەکەن، تا لە مەڕو بەرخو بزن بڕینەوەدا یارمەتیان بدەن و لە خێرو خۆشی و جەژن و شاییەکەیشیاندا بەشداری بکەن.

کاتێک کە بیانەوێ هەوەڵ بەرخ بێننە بەر بـڕینگ و بـەرگـنەکـەی بـبڕنەوە، ئەسپەندەر لە بەر پێی دا ئەسوتێنن و قانگی ئەدەن، لایان وایە بەم کارە هەم پیت و بەرەکەت ئەکەوێتە نێو بەرگن و خوریەکەیان و هەم بەم جۆرە خـۆیان و مـەڕو ماڵاتەکەیشیان لە چاوی پیس دەپارێزن و لایان وایە ئەمە ئەبێتە چاوەزار بۆیان، لە پێش ئەوەدا بیانەوێ بەرخ بڕینەوە دەس پێ بکەن، بـەرخـەکـان ئـەشۆنەوە تـا بەرگنەکەیان پاک و خاوێن و بێ خەوش و خۆڵ بێ و باش بە فرۆش بڕوات و لە بازاڕا برەوی زۆربێ.

لە پاشان کە مەڕو بزن و بەرخ بڕینەوە تەواو بوو، خوری و مو و بەرگنەکانیان دەخەنە نێو جەواڵ و تەلیس و ڕەشکەو خەرار و شتی وا... جا لە پاشان بۆ فرۆش ئەیبەنە شارو بازاڕ و هێندێکش خوری و مو و بەرگن بـۆ کـردوریسی خـۆیان

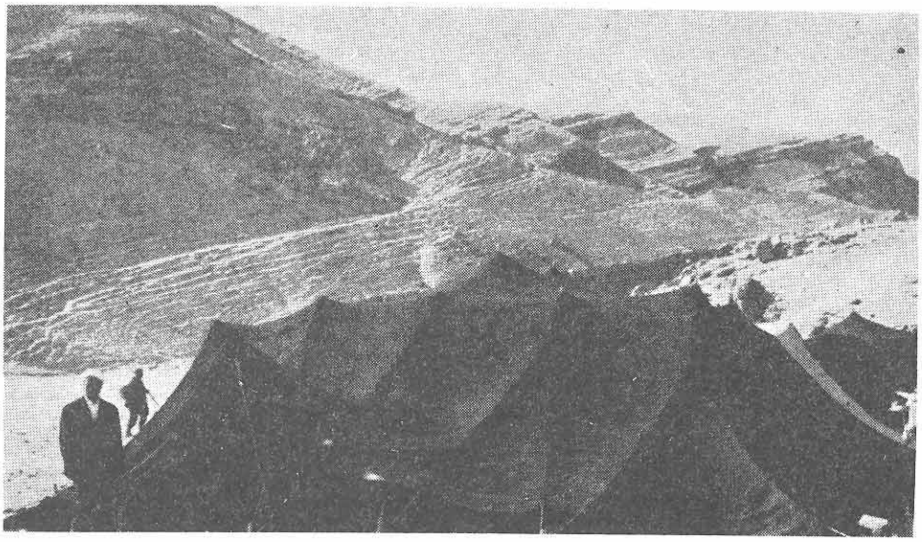

چادر، رەشە دەوار کە بە «گن gen» ناودارە

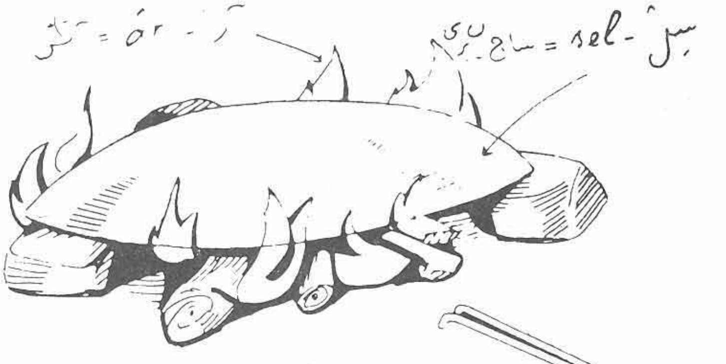

ئاورگدان کەساجی لەسەرە بۆنا کردن. چونکاهەندێ لەماڵە
کۆچە رەکان نان بە ساج ئەکەن٠

هەلدەگرن... ئافرەتانی براکوردەکانی باچوانلوی قوچان وکرمانجی عمارلوی لای گیلان وەک هەموو شوێنێکی کوردەواری بە شانەخوری و مو و بەرگنە کە شیدەکەنەوەو بە تەشی دەیرێسن... کاتی کەڵک وەرگرتن... لە کەرەو رۆن و

خوری و مو و بەرگن لە نێوەی مانگی (خاکەلیوە) تا نێوەراستی مانگی هاوینەوە کۆچەرانی باچوانلو و زەعفرانلو و هێزانلوو سەیفکانلو وکوخ نبیک لەم ماوەیەدا لەکوێستان،رایی ئەبوێرن و بەرو بوی مەڕو ماڵاتەکەیان لە شاری قوچان کە شاری سەردەسێری عێل و عەشیرەتی باچوانلوە بە فرۆش ئەگەیێنن و لە پێش ئەوەدا لە کەوشەن و ناو سنوری قوچان دور بکەنەوە، هێندێک لە مەڕو ماڵاتەکەیان وەک: کورە نێرو کاوڕە نێرو (توخلی) و مەڕەپیرو بزنە پیر ئەبەنە بازاڕ و دەیانفرۆشن، لە نێو براکوردەکانی باچوانلوی قوچان باوە، ئەوانەی وا خاوەن مەڕو ماڵاتن لە پێش

باوکۆ کور .ی کوردی با چلوانلوی کوچانی.

زستانا هێندێک لە پەز و پۆلەکانیان دەفرۆشن کە هەم ئەرکی بە خێوکردنی ئەوان لە زستانا سوک بێ و هەم خەرج و مەخارجی زستانی خۆیان بە پوڵی ئەو ئاژەڵانە ئامادە بکەن.

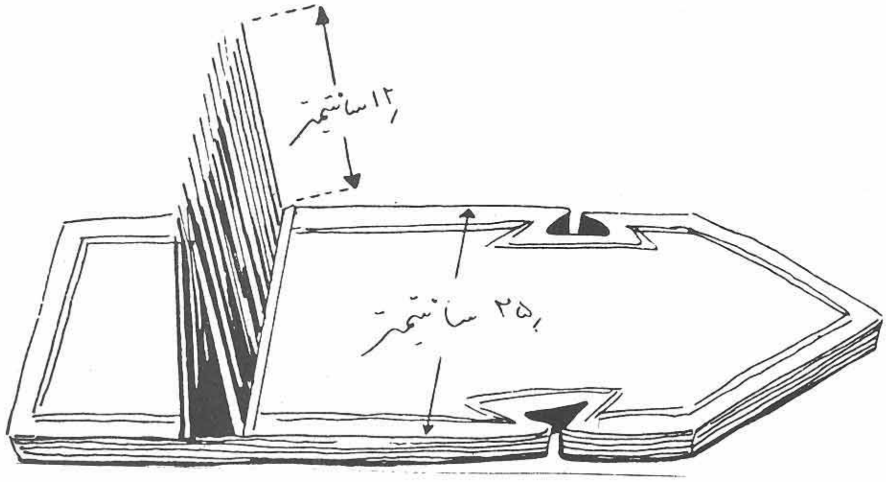

ژنانی با چوانلویی بەم شانە ئاستەمو، و مەرەزو، خوری پەزو ئاژە لەکانیان شانە دەکەن

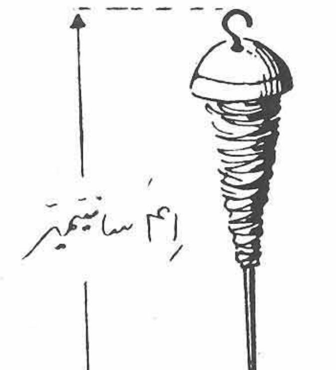

مووەمەرزو خوری و بە رگەن دوای شانەکردن بەم تەشییە دەرێسن

تایە گەنمو، جۆو، گیشە گیاو، وێنجەو، شتیوا. کە بە کوردی لای ئـاوی ئەرەس پێی دەڵێن: «کیدش».

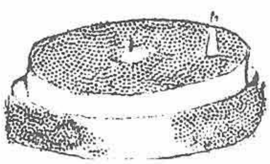

دەسار ـ هارە

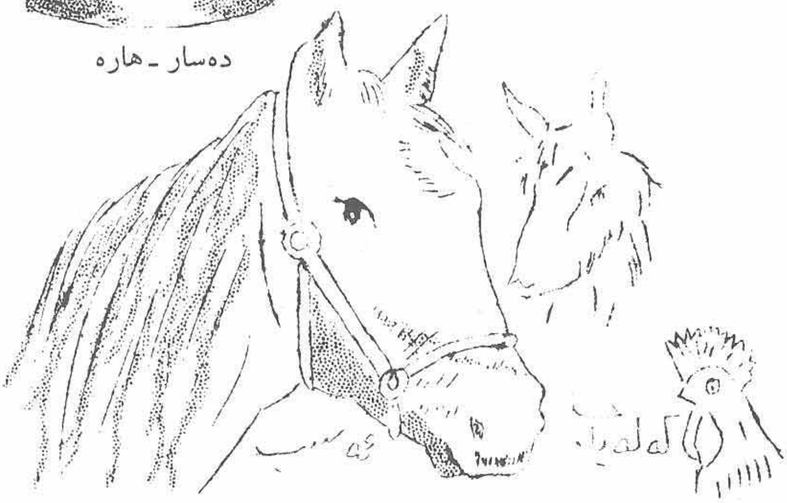

وێنەی خانوبەرەی گوندو، جێگای خەلەو، خەرمان، لە دەورو، بەری تاوای‌دا.

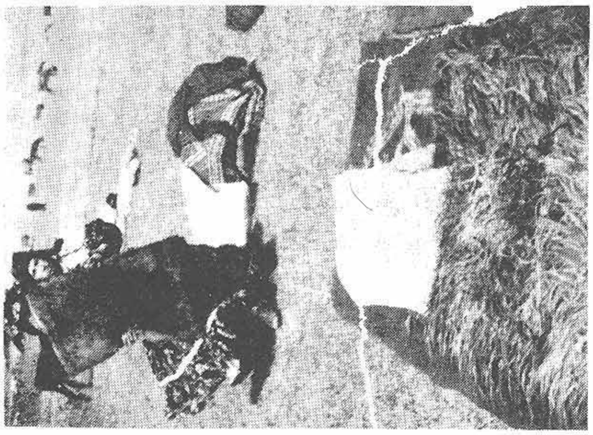

دەردو، رەنجی کۆچ کردن بۆ هەوا رەو، هەوارچون تەواوبووەو، مەرو، ماڵاتو، ئاژڵداره‌کان، هاتونەتەوە ناوگوندو، ماڵەوەو، ئەو ئافرە تەش خەریکی گردو، کۆکردنەوەو، خونجاندنی شتو، مەکی ناو، ماڵە، کەلەسەر هەرزاڵو، بن هەرزاڵ دابین یان ئەکات.

شوێنەواری باو لە کوردەواریدا – ژنهێنان

بناغەی هەر بنەماڵەیەک و بنچینەی هەر خاوخێزانێک بە هۆی ژن و مێرد ساز ئەبێ و پێک دێ، کەوابوو لە بنەڕەتا هۆی ژن هێنان و شوکردن، پێکهێنانی بنەماڵەیەکی تازەو نوێیە.

داب و دەستورو شێوەی دەسگیران گرتن و ژنهێنان لە کوردستانا بەم جۆرەیە: لە شاراندا ئەگەر کوڕ و کچ دڵیان لێک چوو، بەڵێنیان بە یەکتری دا، کاری ژنهێنان و بە یەک گەییشتنی «بوک و زاوا» زوتر پێکدێ، بەڵام لە گوندا جگە لە رازی بوونی (بوک و زاوا) ئەبێ بنەماڵەی زاواو بوکیش رازی بن. لە هێندێ شوێن ئەبێ خاڵ و مام و ئامۆزاو پسمام و پورومەتێ و میمکی زاواو بوکیش بەڵێن بدەن و رازی کرێن.

لە کوردەواریدا بەم جۆرەیش ژن دێنن: ئەگەر کچ و کوڕ دڵیان پێکەوە بێ و حەز لە یەکتری بکەن، بەڵام بنەماڵەی ئەوان ملیان نەدەنێ، کوڕەکە کچەکە،هەڵدەگرێ و دەیباتە ماڵی پیاو ماقوڵێکەوە، لە پاشان پیاوانی ماقوڵ و ریش سپی ئەکەونە نێوان و رێکیان دەخەن و مەسڵەتیان پێ دەکەنو پولێک لە ماڵی زاوا دەستێنن و ئەیدەن بە ماڵی باوکی بوک و ئەو ئافرەتە هەڵگیراوەو یان ئەیدەن بەکەس و کاری ئافرەتەکە. لە هێندێ شوێن خەرجی ئەم ژنخوازییە ئەکەوێتە ئەستۆی ئەو پیاو ماقوڵەی وا ئافرەتەکەیان بردۆتە ماڵی، جاری وایش هەیە ژنی بە مێردیش هەڵدەگرن، هێندێ پیاو ئەم ئیشە بە رەشیدی و دڵێریو نەبەزی بۆ خۆی ئەداتە قەڵەم. لە کوردەواریدا وا باوەو زۆربەی خەڵک بۆیەکانێ ژندێنن تا وەجاخیان کوێر نەبێتەوەو شوێنی بنەماڵەیان هەتا هەتایە هەر بمێنێ، تەنانەت هێندێ لایان وایە ئەگەر منداڵیان نەبێ، فەلسەفەو پیتۆلی ژنهێنانەکەیان بەگا نەهاتوەو تەنانەت ژنی نەزۆک لای مێرد پلەو پایەیێکی زۆری نیەو ئەگەر مێردێک ژنەکەی نەزۆک بێت بە پێی باو و داب و دەستوری ناو خۆیان وەها بووە،مافی ئەوەی هەبووە کە ژنێ دیکە بێنێ و بۆ ئەوە

خوا منداڵیان بدایێ، ژنی بەسەرهێناوە، بۆ ئەوەی لە پاش مردنیان وەجاخیان کوێر نەبێتەوە. ژنو ژن خوازی لە هەموو ناوچەکانی کوردستانا لە روی بیرو باوەڕی ئایینی یەوە سەر ئەگرێ، بەم مانایە یا دەچنە دەفتەرخانەو یان دەچنە لای مەلا و قازی شەرع ژن مارە دەبڕن.

خوازبێنی کردن لە کوردەواریدا بەم جۆرەیە: لە پێشا چەن پیاو ماقولێک دەچنە ماڵی باوک و کەس و کاری ئافرەتەکەو خوازبێنی دەکەن و شیرینی دەخۆن، لە هێندێ شوێن ماوەیەک کوڕو کچ بە وێنەی دۆست و دەسگیران دەمێننەوە، ئینجا پاش چەن رۆژێک یان لە پاش چەن مانگێک بۆک دەگویزنەوە بۆ ماڵی زاوا... مەبەست لەم داب و دەستورە ئەمەیە: کە ماڵی بوک بە تایبەت ماڵی زاوا، خۆیان گردو کۆکەنەوە، خۆیان بۆ بوک گوێزانەوە ئامادە بکەن و شتومەکی پێویست و کوتاڵ و کەل و پەل بکڕن و سازی کەن و بی‌دورن.

لە شارەکوردنشینەکان زۆربەی پیاوان یەک‌ژنیان هەیە، بەلاّم پیاوان و خەڵکی ئاوایی و گوندەکان زۆریان دوو ژنیان هەیە، بە تایبەت ئەو بنەماڵانەی وا مەڕو ماڵاتیان زۆرو زەوەندەو ئاژەڵدارن و ئەچنە هەوار، ناچارن زیاتر لە یەک ژنیان هەبێ، مەسەلەن ژنێکیان لە گوندا بێت و ئەوی دیکەشیان بچێتە هەوار، چونکە هەوێ‌و ژن و ئافرەتی لادێ کەمتر لەگەڵ یەکتریدا شەڕ و شوڕ دەکەن و باش دەحەوێنەوەو باش مل ئەدەنە کارو کاسبی و مەڕو ماڵات و منداڵ بەخێوکردن.

داب و دەستوری زوو شو کردن و زوو ژنهێنان لەناو کوردەواریدا،بەشی زۆریان بۆ ئەوەی کوڕیان توشی هەڵەو هەرزەیی نەبێت و داوێن پیس و چەپەڵ نەبن و کچیشیان لە رێگای راستی لا نەدەن، زووتر هەوڵ ئەدەن، کە زەماوەندیان بۆ ساز بکەن و تا رادەیەک هێندێ لەکچەکان ناگەنە تەمەنی بلوغیش بە شویان ئەدەن، بەلاّم ئێستا لە شارەکاندا ژنهێنان و شوکردن وەک جاران نەماوەو داب و دەستوری گۆڕاوەو هۆو بەڵگەی زوو ژنهێنانو زوو شوکردن چەن شتە: یەکێکیان

کوڕ، کچی دڵخوازی خۆی لە کانی و ئاواساز ئەکات و، بەڵێنی مارەبڕینی لێ دەستێنێ.

خوو خەدەی پیاوان و خەڵکی نێو شار خۆیان بەمە گرتوە. کە کچی نیمچە عازەب و تازە پێ گەیشتوو بێنن، وایان خو گرتووە کچی شل و ساوایان لە کچ و ئافرەتی ماوەو گەراوە زۆر پێ باشترە. یەکێکی دیکە لە هۆی زوو شوکردن و زوو ژنهێنان، چلۆنایەتی ئابوری یە، یانی ئەوانەی وا نەدارن، زووتر کچەکانیان بە مێرد ئەدەن و ئەوانەی واداران زووتر ژن دێنن و یان بۆ کوڕەکانیان ژن دەخوازن، یەکێکی دیکەش لەم هۆو بەڵگەیانە ئەمەیە کە: باوک خۆی بە سەرۆکی خاو و خێزانی خۆی ئەزانێ، جا هەر کاتێک خۆی پێی باش بێت و یان وا بە باش بزانێ، کچی ئەدا بە شو و بۆ کو ڕیشی ژن دێنێ. بێ ئەمەی لە پێشدا بەڵێنی لە کوڕەکەی یان کچەکەی وەرگرتبێ و یان رازیانی کردبێ.

یەکێکی دیکە لە هۆیەکانی ژنهێنان و شوکردن هاوخوێنی و خزمایەتی یە، ئەمە خـــۆی یـەکـێکە لە تـایبەتیەکـانی ژنو ژنخـوازی، مـەبەست لە هـاوخوێنی، هاورەگەزی یە، کە لە چەن شـتێک ئـەم هـاوخۆێنی یە بـەدیهاتوە، وەک ئـابوری، هەرێمایەتی، جوغرافیایی و ئەو داب و دەستورو شتانەی وا لە نێوانیاندا بـاوەو خویان پێگرتوە. لەبارەی وەزع و چلۆنایەتی هەرێمی شـەوە، چـونکە خـەڵکی

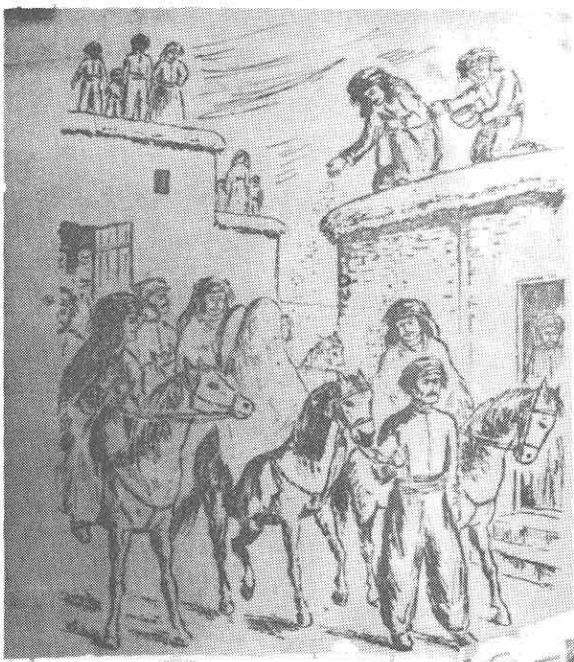

ئاوایی‌یەکان لێک دورن و ناتوانن زوو پێک بگەن و هاتوچۆیان لەگەڵ یەکتری دا کەمە، زۆربەی لاوان و گەنجانی لادێ، هەر لە ئاوایی و گوندی خۆیاندا یان لە ئاوایی نێزیکی گوندی خۆیان دۆست و دەسگیران دەگرن و ژن دێنن.

لەبارەی داب و دەستوریشەوە زۆرتریان وایان پێ باشە لەگەڵ خزم و کەسی خۆیاندا خزمایەتی بگرن و ژنبێنن، بەتایبەت کوڕەمام، کچەمامی خۆی دێنێ و خوازبێنی لە نێوان دوو ئامۆزادا بۆ یەکتری زۆر باوە...

زۆربەی خەڵک تێ ئەکۆشن، لە چینی هاوشانی خۆیاندا ژنبێنن، جوتیار، کچی جوتیار و کارمەند، کچی کارمەند، مەلاکچە مەلا، ئۆمی کچی ئۆمی، سەیید، کچی سەیید، ئاغا، کچی ئاغاوات بخوازێ و بی‌هێنێ. لەبارەی ئابوری‌یەوە زۆربەی بنەماڵەکان لەترسی دابەش کردنی میرات و لێکبڵاو بوون، وا بە باش ئەزانن کە لە نێوان عێل و خزمی خۆیاندا ژنبێنن، هەر جۆرێک بێت، چونکە لە کوردەواریدا دەسەڵاتی خاوخێزان بە باوکە ، باوک بۆ خۆی ئەم کارانە جێ بەجێ ئەکات، چونکە نە تەنیا ئەم کارە بە خراپ نازانن، بەڵکو ئەڵێن ئەم کارە ئەونە چاکە، خوایش پێی خۆشە.

لە گوندو لادێ دا، چونکە کچ و کوڕ، زۆرتر چاویان پێک ئەکەوێ، جا بەم بۆنەوە دۆستی و نێوان خۆشی ئەوان زۆر باش سەقامگیر ئەبێ، لە لایەکی دیکەشەوە چونکە داوێن پیسی لە نێوانیانا نیە، جا لەبەر ئەمە زۆر بە ئازادی و خۆشی پێکەوە رایی دەبوێرن و بەم هۆیەوە عیشق و ئەوینی لە نێوان لاواندا پەیدا ئەبێ و سەرئەنجام ئەبێتە هۆی پێکبرانیان و لێکمارە دەکرێن.

جا لە پاش ئەوەی کوڕو کچ دڵیان یەکی گرت، زاوا ئەچێتە خوازبێنی. جا لە پاش ئەوە باوک و دایک و کەس و کاری کچەکە بەڵێنیان دایە کوڕەکە... کوڕەکە، کچەکە لە خۆی مارە دەبڕێ، بەڵام ئەبێ بڵێم زۆر بەداخەوە، ئەم جۆرە ژنهێنانە زۆر کەمەو زۆربەی کچان بە زۆر ئەدرێن بە شو و بەنابەدڵی ئەچنە ماڵەمێرد، لە

هێندێ هەرێم، لە پاش مارەبڕینی کچ، دوای چەن حەوتو یان لە پاش چەن ساڵ بوک دەگوێزنەوە.

داب و دەستوری ژن و بوک گوێزتنەوە زۆرە، یەکێکیان خەنەبەندانە، لە شەوی خەنەبەندانا، ئافرەتانو کچانی عازەب لە ماڵی «بوکا» لە سەرەتای شەو تا مەلابانگ دان بە دەنگی دەهۆل زوڕناو گۆرانی گوتنو شمشاڵ لێدان شایی و هەڵپەڕکێ ساز دەکەن.

لە پاشان چەن ڕۆژ کە شیرینیان خوارد، بە پێی بەڵێن... ئافرەتان و پیاوان بە جل و بەرگی جوانی کوردییەوە خۆیان دەڕازێننەوەو ڕوو دەکەنە ماڵی بوک، جا لە ماڵی بوک لە حەوشە یان لەبەر درگا یان لە جێگەیەکی ڕاستی و نەرمان دا شای و ڕەشبەڵەک ساز دەکەنوکچ وکوڕ دەستی یەکتری دەگرن و پێکەوە هەڵدەپەڕن و لە نێزیک ئێوارەداکە بوکیان ڕازاندەوە... لە ماڵ ئەیهێننە دەرەوە... براژاواو خەڵکی و مێوانەکان دەڤرو بەری بوکە دەگرنو بە شایی و پلەزیقان و چەپلەرێزانو بە بەزم و ڕەزم دەیبەن بۆ ماڵی زاوا... ئەگەر ماڵی بوک لە گوندێکی دیکە بێت، بوکەکە سواری ماینێکی هێدی و هێمن و «ویرغەی» دەکەن و چەن سوار لە کوڕانی لاو و پیاوە ماقوڵان لەگەڵ بوکی دەکەون و بە غار غارێن و تەقڵەو جلیتێن... کەیف و خۆشی و گەنجەفەو بەزم و ئاهەنگ و گۆرانی گوتن و بە تەقەی دەهۆل و زوڕنا بەرەو ماڵی زاوا دەیهێنن.

لە کوردستانا جۆرە داب و دەستورێکی دیکەیش بۆ ژنهێنان باوەو ئەمەیش بەم جۆرەیە: واتا ژن بە ژن دەکەن، یانی کچی خۆیان ئەدەن بە کوڕی کابرایەک، ئەوانیش ئەگەر کچێکی عازەبیان هەبێ، ئەیدەن بە کوڕ یان برا یان ئامۆزای کابرا و ژن بە ژن ئەمەیە... لەم چەشنە ژن هێنانە دا شیربای و مارەی زۆر کەم لە پێش چاو ئەگیرێت. جا ئەگەر تەواوی خزم و خاو و خێزان و قەوم و عێل و عەشیرەت و کەس و کاری ئەم ژن بە ژنە بەڵێنیان دا و ڕازی بوون، ئەم دو کچە ژن بە ژن کراوانە

مارە دەکرێن و لە ڕۆژێکی تایبەتیشدا دەیانگوێزنەوەو لە هەر دوماڵی خاوەن کچ و کوڕ واتە: زاوا ئاهەنگ و زەماوەندی ژنهێنان و گوێزتنەوەی ئەم دوو ئافرەتە جێ بە جێ دەکرێ و چەن سوارێک ساز دەبن، بوک سوار دەکەن و بەو مەرج و بەڵێنەی وا لە پێشا بە یەکیان داوە، شوێنێک کە لە نێوەڕاستی هەر دوو ماڵەکاندا بێ، بۆ پێکگۆڕینەوەی بوکەکان لە پێش چاوی دەگرن و بەڵێنی لەسەر ئەدەن و لەو شوێنەدا هەر دەستە سوارێک بوکی خۆیان بە وێنەیەکی تایبەت وەردەگرن و بوکی ئەوانی دیکەیش ئەدەنە دەس برازاواکان، هەرکامیان لەگەڵ بوکەکە بەرەو ماڵی زاوا دەگەڕێنەوە. ئەمە ئەگەر ماڵی بوک و زاوا دێ بە دێ بێت، بەلام ئەگەر ژن بە ژنەکە لە یەک ئاوایی دابن، لە نێوەڕاستی دێیەکەدا بوکەکانیان پێکدەگۆڕنەوەو جێیازی بوکەکەیش بە شوێن برازاواکاندا لە نێو سەندوق و بوغچەو مجری و شتی وادا هەڵیدەگرن و دەیهێنن.

شیاوی زانین ئەمەیە، لەو کاتەداکە بوکەکە نزیک ئەبێتەوە، زاوا ئەچێتە سەربانی ماڵی خۆیان رادەوەستێ و قامیشێکی درێژ ئەگرێ بەدەستەوەو بە ئەسپایی ئەیدا بەسەر بوکەکەداو ئەیشکێنێ. هۆی ئەم کارە بۆ ئەمەیە کە سامی زاوا بکەوێتە سەر سامی ئافرەتەکەو لە هێندێ شوێن زاوا،یەک شەکرەسێو یان یەک پرتەقاڵ بە دەستەوە دەگرێ و توند فڕێی ئەدا، بە جۆرێکی واکە بەسەر سەری بوکەکەدا ڕەد بێت و بڕوات و لە پاشان بوکەکە زێڕ بە شان دەکەن و هێندێک پوڵی شەق و پوڵەوردەو شیرینی و

نوقڵو نەباتو قەند بەسەر بوکەکەدا هەڵداوێنو منداڵان دەست دەکەن بە خڕکردنەوەی ئەوپولو تەلاو نوقڵو نەباتانەو بە قەستی وردە وردە، دەڕۆنو باسکی بوک دەگرن کە زونەیبەنە ماڵەوەو لەم کاتەیشدا، هێندێک ئەسپەندەر لەبەرپێیدا ئەسوتێنو قانگی ئەدەن، تاڵە چاوی پیس بە دور بێت و دعا و نوشتەی چاوەزاریش بەسەر زاوا و بوکەکەدا دەخوێنو لە پاشان ئەی بەنە هۆدەی تایبەت، تازاوا دەچێتە لای تاراو روبەندەکەی لێی ناکەنەوە. شیاوی زانین ئەمەیە،

لەکوردەواریدا باوە ئەگەر بوکە کە کچ‌بێت، تارایی یەکی سوری ئەدەن بەسەردا وە ئەگەر بێوەژن بێت تارای زەردی ئەدەن بەسەردا و تەنها لەکاتی شام (شێو) خواردنا کەمێک لای ئەداو ئیتر نابێ، ئەو تارایە لابەن، تا زاوا دێ و

به دەستی خۆی لای ئەداو تاراکەی لێی ئەکاتەوە.

وا باوە لە هەوەڵ شەوا زاوا رونما بە بوک ئەدا، هەروەک نالی ئەڵێ:

سیداقی رونما و وەسڵی شاهید   لەگەڵ شای کەران بێ دەنگ و داوا

رونما: پارەو دراوێکە، زاوا لە یەکەم شەودا ئەی‌دا بە بوک تا روی خۆی پێشان بدات.

هەر سوارە سوار بێ، ئەمانە سوارەی کوردن.

لە هێندێ شوێن باوە لە رۆژی خوازبێنی کردنا دوای شیرینی خواردن، ئافرەتەکەیش مارە دەبڕن و لە ماڵی بوکەکەدا شام (شێو) یا نەهارو فراوینێک ئەخۆن و خەرج و مەخاریجی ژن‌هێنان بە ئەستۆی ماڵی زاوایە، بەڵام ئەگەر ماڵی زاوا نەدار بن، خزم و کەس وکاری یارمەتی ئەدەن و بوکەکەی بۆ ئەگوێزنەوە. لە کوردەواریدا باوە یەک شەو لە پێش ئەوەدا بوکەکە بگوێزنەوە، خوانچەی جۆر بە جۆر و رەنگاو رەنگ ساز دەکەن و لە لایەن بوکەوە بە دیاری دەینێرنە ماڵی زاواو ئەم خوانچانە پڕن لە دیاری و سەوقات.

وا باوە بە شەودا ئەیبەن و لە گۆشەوکەناری خوانچەکان بە دەیان شەم هەڵدەگەن ودای‌ئەنێن کچ و کوڕ و منداڵ و پیاو و ژن و پۆل پۆل بە دەورو بەری ئەو خوانچانەدا دەسوڕێنەوەو پۆلێکیش کوڕ و کچ و ئافرەت لە پێش ئەو خوانچانەوە

ئەسپای ئەسپای ئەڕۆن و بە شایی و چۆپی کێشان خرێک ئەبن و بە هەڵپەڕێن و گۆرانی گوتن و پلەزیقان بەرەو ماڵی زاوا وردە وردە ئـەڕۆن، کـاتێک گـەییشتنە پێشەوە لە حەوشەی ماڵی زاوادا خوانچەکان دائەنێن و ماوەیەک بە دەوروبەری خوانچەکاندا هەڵدەپەڕن و چینێکی دیکەیش شایی ساز دەکەن و گۆرانی دەڵێن.

لە رۆژی بوک گوێتنەوەدا، خۆشی یەکـی تـایبەت و سـەیر و سـرنج راکـێش بەدی ئەهێنرێ و هەموو دەکەونە جۆش و خرۆش و جم و جۆڵ و لە ماڵی زاوادا هەر یەکێک بە پێ سەلیقەو تەمەن خەریکی کارێک ئەبێت و هەر لەو رۆژە دا زاوا لەگەڵ چەن کەسێک لە هەوالاٌنی خۆیی دەچێتە حەمام و لەو لایشەوە بوکەکەیش لەگەڵ چەن کەس لە دەستە خوشکەکانی دا دەچنە حەمام و گەرماوە، جا لە پاش ئەوە کە بوکەکە لە حمام گەڕاوە، چەن ژن بناوی پێی خەسو دێن، جا ژنان چاوی بوکەکە دەرێژن و جوان جوان ئەیرازێننەوەو لباس و جـلیی بـوکێنیشی لەبـەر دەکەن، جا ئەگەر ماڵی زاوا و بوک

✻ مامۆستا وەفایی ✻

لە بــاغان ئــاه و نــاڵین دێ، دەڵـێن شـاهی گـوڵان رۆیـی
لە مـەیخانان سـەدای شـین دێ مـەگـەر پیری موغان رۆیی

✻ ✻ ✻

دەڵــێن دەوری قــەمەر سـەیری فـەلەک مـیزانـی گـۆڕاوە
کە واگوڵ زەرد بوو، سونبول تێکچوو، رەنگی ئەرغەوان رۆیی...

✻ ✻ ✻

سـەحەر مـەستانە هـات بـولبوڵ بـە شادی بۆ تەوافی گـوڵ
کـە دی بـاغ بێ گوڵە، داغ بوو بە سەد ئاه و فەغان رۆیی

✻ ✻ ✻

لە بەر چاوی جیهان بێنم جیهان تاریک بوو نەمزانی
نە نووری چاوەکانم چوو، نە خورشێدی جیهان رۆیی...

✻ ✻ ✻

جا بوو خانەقا بێ شێخ و شەوقی تالیبان، سەد حەیفا!
چەمەن وێران بوو، نەغمەی بولبولان چوو، باغەوان رۆیی

✻ ✻ ✻

بە نالەی بولبول و قومری "وەفایی" بۆیە هەر دەگری
گوڵێکی سەروو باڵام بوو بە تاراجی خەزان رۆیی

بوک لە شارا بێت سەر لە ئێوارە خزم و کەس و کارو دۆست و براو هاواڵی زاوا چەن ماشێن لەگەڵ خۆیان دێنن و بوک سوار دەکەن و لە پاش ئەوە چەن خیابانێکیان گێرا، دیبەنە ماڵی زاوا، جا ئەگەر بوکەکە لە شوێنێکی تایبەت دانیشت، کورێکی کۆرپەو جوانی بۆ دێنن، لە باوەشی بوکەکە دای‌ئەنێن، بەم هیوایە کە هەوەڵ منداڵیان کور بێت.

نوکتە:

باسیل نیکیتین کنسولی پێشوی روسیە کە زۆر لەبارەی کوردانا کۆڵیوەتەوە، لە باسی داب و دەستوری ژنهێنان لە کوردستانی ئازەربایجانا نووسیویەتی: کاتێ بوکەکەیان هێنا، ئافرەتانی کەس و کاری زاوا، بوکەکە بە دەوری تەنور یان ئاوردانی ماڵی زاوادا ئەی‌گێرن و بە بوکەکە دەڵێن: تا زیندوی ئەبێ بەم ماڵ و ئاورە،وەفادار بی. ئەمە یادگاری داب و دەستوری ئایینی رۆژگاری زەردوشتە، واتە (زەردەشت)و ئەمەمان بۆ دەرئەخات کە ئاور لە نێو کوردانا مدفەرک و بایەخدار بووەو ئەبێ ئاور شایەدی وەفاداری ئافرەت بێ بۆ مێردو ماڵ و شوی خۆی.

لەپاش شێوخواردن،شەو درەنگان، برازاوا بە چەپڵەرێزان دێ دەسی زاوا دەگرن و دەی‌بەن و دەی‌نێرنە ژوری،بوکەکەوە، لە پێشا زاوا سلاو لە بوک دەکات و بە خێرهاتنی پێ‌دەڵێ و لەو هۆدەیەدا دو رکات نوێژ دەخوێنێ و دوعای خێرو خۆشی بۆ خۆی و بۆ بوکەکەیش دەخوێنێ کە لە بەلا و چاوەزار بە دور بن، ئیجا رو دەکاتە بوکەکەو ئیجازەی لێوەر دەگرێ و تاراکەی لەسەر هەڵدەگرێ و بەخششێکیش ئەدا بە بوکەکە، جا ئەنگوستیلەی تەلا بێ یان سەعاتێ زێر، جا دوایی ئەمە رووبەندیشی لائەدا.

«توماس بوا» کە لەبارەی کوردانا زۆر کۆڵیوەتەوە، دەڵێ: ژنهێنان لە نێو کوردانا زوو سەر ئەگرێ، کاتێک کچ و کور بلوغیان بوو، کوردان بۆ کوریان

ژن دێنن و کچیشیان ئەدەن بە شو، ئافرەتی بێ مێرد و پیاوی بێ ژن لە نێو **کوردانا زۆر کەمە، کوردان بۆ کچێ کە شوی کردبێ زور بایەخ دائەنێن،** زۆربەی لاوانی کورد لە تەمەنی پانزدە تا بیست ساڵانەدا ژندێنن و زۆربەی کچانیش لە دوانزە ساڵانەدا شو دەکەن و ئەبێ بڵێین کچان لەم سن وساڵە دا خۆیان بۆ مێرد کردن دائەرێژن و باش ئەتوانن کابانی ماڵ و خێزان بە ئەستۆ بگرن... بەڵام ئەبێ بزانین ئێستا باوی ژنهێنان وەکو جاران نەماوە، لە نێو شارە کوردەکانا، ئێستا خەڵک زوو ژن ناهێنن و کچانیش وەک جاران زوو شو ناکەن، چونکە دەیانەوێ بخوێنن، جا لەبەر ئەمە کە وەدوی عیلم و زانست کەوتون، ناپەرژێنە سەر ژنهێنان و شو کردن، هەرچەن خەڵکی ئاوایەکان و هێندێ لە شارە کوردەکان هێشتا داب و دەستوری خۆیانیان **نەگۆریوە و لەسەر بارو باوەری خۆیان هەر ماون.**

لە هێندێ شوێن کە کچ و کور دڵیان پێکەوە بێت و خزم و کەس و کاریان نەیانەوێ کە ئەم کچ و کورە پێک بگەن و ببنە حەڵاڵی یەکتری، کور و کچەکە جێگە ژوانێک لە دەرەوەی ئاوایی و شارا لە پێش چاو ئەگرن و لە دەرفەتێکا خۆ دەگەیینە ئەو شوێنەو لەوێدا لەگەڵ یەکتری پەیمان ئەبەستن کە هی یەکتری بن و سوێند بۆ یەک ئەخۆن: «ئەگەر مردن هی گڵ بن و ئەگەر مان هی یەکر بن»و ببنە حەڵاڵی یەکتری. جا لە پاشان کورەکە، کچەکە هەڵدەگرێ و ئەیباتە ماڵی پیاو ماقولێک، بەڵام ئەگەر لەم کاتەدا کەس و کاری ئافرەتەکە،بەم کارە بزانن، وەدویان ئەکەون و لەگەڵ کورەکەدا ئەیکەنە شەرو کچەکەی لێ دەستێنەوە، بەڵام ئەگەر کەسێک وەدویان نەکەوێ، لە دوایی دا کەس و کاری ماڵی کچ و کورەکە ناچار ئەبن،رازی بن و ئەو کچ و کورە لێک مارە دەکەن، ئاغای ناسر موحسینی لە کتێبی جوغرافیای کوردستانا رویەرەی ٧٣ ئەڵێ: لای سەقز و بانە بەمە دەڵێن (راتو) یا واتە: رەدوکەوتن یا هەڵگیران.

وا باوە چەن شەو لە پێش بوک گـوێزتنەوەدا لە مـاڵی زاوا زەمـاوەند و شایی و بەزم و رەزم بە شەو ساز دەکرێ و بەمە دەڵـێن: (شـەوگەڕ) و لە هەوەڵی ئێوارەوە تا نیوە شەو بە هەڵپەڕین و رەش بەڵەک و گۆرانی گوتن و تەقەی دەهۆل و زۆرناو شمشاڵ لێـدان رای ئـەبوێرن. کـەم هـەڵدەکـەوێ کوڕێک سەر بە خۆ و بێ پرسی باوک و دایک و کەس و کاری خۆی ژن بێنێ، کاتێ کوڕێک ئافرەتێکی بۆ هاوسەری لە پێش چاوگرت، بە لە پێش چاوگرتنی خوو خدەی باوک و دایک و داب و دەستوری ناوچەیی دەچنە خوازبێنی. جا ئەگەر خاو خێزانی ماڵی کچەکە بـەڵێنی‌یان دا، کـوڕ و کـچ ماوەیەک بە دەسگیرانی دەمێننەوە، ئینجا ئەگەر ماڵی زاوا کەمێک خۆیان گردوکۆکردەوە، بە پێی داب و دەستوری ئایینی پیرۆزی ئیسلام ئافرەتەکە مارە دەکەن و ئەم داب و دەستورەیش لە هێندێ شوێن بەم جۆرە پێک دێ. هەوەڵ جار داب و دەستوری شیرینی خواردن ساز دەکرێت، بەم جۆرە چەن کەسێک کوڕ و کچ و پیاو و ژن لە لایەن ماڵە زاواکەوە دەچنە ماڵە بوک، وەتا ماوەیێ بە شایی و رەش بەڵەک و گۆرانی گوتن رای‌دەبوێرن و ئەگەر ماڵی بوک دارا بن، لە پاش چەن رۆژی دیکە خزم و کەس و کاری خۆیان و دراوسێ و جـیرانـەکـانیان بـانگ‌هێشتن دەکـەن و نـیوەرۆژ:فـراویـن یـان شامێکیان ئەدەنێ. لە هـێندێ شـوێن، ئـەم نـانی شـایی‌یە، یـەک حـەوتو دەخایینێ و هەر شەوێک پۆل و دەستەیەک بانگ دەکەن، دەستەی لاوان بە جوێ و دەستەی پیاوماقوڵانیش بـە جـوێ، تـا بـە خـۆشی رای‌بـوێرن، لە هێندێ شوێن باوە، یەک دوو ئـافرەت بـەناوی (پێخەسو) لەگـەڵ چـەن پیاوێکدا بە تەواوی تەدارەک و ئەو شتانەی وا پێویستن، رۆژێک لە پێش بوک گوێزتنەوەدا چوار شەمو یان یەک شەمو ئەچنە ماڵی باوکی بوکەکە، ئەم ئافرەتانە لەگەڵ ئەو چەن پیاوەدا ئـەبێ خـوراک و خـواردەمـەنی بـۆ میوانەکان لە ماڵی بوکا ساز بکەن...

لە هێندێ شوێن باوە هێشتا بوک لە ماڵی باوکی دایە، ئەبێ بـرای زاوا یان یەکێک لە برازاواکان،بچنە لای بوک، شاڵ یان پشتونێکی بە قیمەت لە پشتی بوکەکە بئاڵێنن، کاتێک بوکەکەیان گوێزتەوە، ئەبێ زاوا، هێندێک پوڵ و تەڵا بە بوکەکە بداو ئەو شاڵ و پشتونەی لە پشتی بکاتەوە... ئەگەر بوکەکە لە ئاوایی‌یەکی دیکە دابێ، بوکەکە بە سواری دێنن... برازاواکان ئەیکەنە غارغارێن، جا ئەگەر یەکێک لە برازاواکان کڵاوی سوارێکی دیکە برفێنێ، سوارە کڵاو براوەکە ئەمە بـە تـەوهێن دائـەنێ و بـە تـوڕەیی‌یەوە وەدوی کڵاورفێنەکە ئەکەوێ، جاری وا هەیە ئەم کارە دەبێتە هۆی هەڵا و هوریا... برازاواکان ئەبێ وریا بن. کـوت و پـڕ زاوا بـە سـواری لێـیان پـەیدا نـەبێ، شتێکی بوکەکە یان بوکەکە ..برفێنێ ئەگەر زاوا کاری وا بکات، برازاواکان بە سواری ئەکەونە شوێنی، ئەگەر بیگرنەوە لێی دەستێننەوەو تەمێانەیش شتێکی لێ دەستێنن. جاری وا هەیە زاوا لەم هەڵبڕودابڕەدا بریندار ئەبێ. شتومەک و پیتەک و جیازی بوکەکەیش بە شوێن بوکەکەدا لە نێو سەندوق و بوخچەو مجری و شتی وادا هەڵیدەگرن و دەی‌هێنن، ئەبێ ئەمەیش بزانین تەواوی ئەم داب و دەستورانە زۆر بەرێگەو جێگەو بە خۆشی و پێکەنین جێ بەجێ دەکرێ، بەڵام لە کارو باری ژن بە ژندا لەسەر ئەوە کام دەستە زووتر بوکی خۆیان وەرگرن، نێوان ناخۆشی پەیدا ئـەبێ و جـاری وایش هەیە پیاوی تیا ئەکوژرێ.

داب و دەستوری ژن‌هێنان لە هێندێ شارەکانی کوردستانا وەک گوند و لادێ‌یە، بەڵام رێک و پێک‌ترەو چاکتر بەڕێوەدەبرێ، لە هێندێ شوێن باوە «پێ خەسو» لە پشت بوکەکەوە دەڕوات، کاتێک بوکەکە کەمێک توند بڕوا، باسکی ئەگرێ و حاڵی ئەکات کە وردە وردە بڕوات. لە رۆژگاری پێشودا بۆ ئەوەی خەیاڵی «پێخەسو» لەم بـابەتەوە راحت بـێ، پـێی بـوکەکـەیان بـە

Dr.Mohammad Saleh Ebrahimi Koozani Farhangi Zamani kurdi

هەوریشم ئەبەست تا توند نەڕوات. کاتێک زاوا ئەهات بە پیری بوکەوە، لە باتی شەکرەسێو، یەک شوشە عەتری بەسەر بوکا ئەپڕژان و برازاواکان هەوڵیان ئەدا، ئەو شوشەیە لە دەس زاوا بفرێنن، زاوا نابێ ئەم شوشەیە بە دەستەوە بدات. لەو کاتەیشدا ئافرەتان و برازاوا لە دەروبەری بوک ئاڵاون و ورده ورده ئەڕۆن و دۆست و براو ئاشناو رۆشنایی زاوا یەکە یەکە دێن و دیاری‌یەک کە لە پێشا سازیان کردووە، ئەیدەنە دەس کەسێک کە بۆ ئەم کارە لە پێش چاوگیراوەو لەگەڵ بوکەکە دایە. جا لە پاش ئەوە، بوکەکەیان بردە هۆدەی تایبەت، زاوا دێت دەسی بوکەکە، کە لە ماڵی باوکی بەستویانە، ئەیکاتەوەو یەک کلۆ نەبات کە لە نێو دەستی بوکایە، وەری ئەگرێ و ئەیخوات، جا لەم کاتەدا هەرکام لە بوک و زاوا هەوڵ ئەدەن پێی خۆیان بنێنە سەر پێی ئەوی تر، چونکە لایان وایە هەرکامێکیان زووتر پێی بنێتە سەر پێی ئەوی دیکە، سامی ئەکەوێتە سەری و بە سەریا زاڵ ئەبێ و ئەو کلۆ نەباتەیش بۆ ئەوە زاوا، ئەیخوات کە بوک لەبەر چاوی شیرین بێت.

هەواناسین

هەروەک خۆیشتان دەزانن، لە کوردەواریدا بە هۆی جم و جوڵی گیانداران و جانەوەرانەوە، پەی بە چلۆنایەتی هەوا دەبەن و دەزانن هەوا گەرم دەبێ یان سارد و سەخڵەت دەبێ، بە تایبەت ئەگەر ئێمە لە گوندو ئاوایی‌دا جوان سرنج بدەینە جم و جوڵی پشیلە: «کتک» زۆر بە باشی ساردو گەرمی و خۆشی و ناخۆشی و چلۆنایەتی هەوامان جوان بۆ دەرئەکەوێت. هێندێ کەس دەڵێ ئەگەر پشیلە لە کاتی جام و تاوەو شت لستنەوەدا دەس و یان بەری پەنیجەی دەستی لەسەر رووی گوێچکەیەوە هێناو بردی، دەڵێن: ئەوە باران دەبارێ، بەلام ئەگەر پشیلە ئەم جم و جوڵ و کارەساتانە نەکات، لایان وایە و دەڵێن: هەوا تاو ساو دەبێت، ئەم بیرو باوەرە چ ئەفسانە بێت وە

یان وتو وێرە بێت، ئەی مرۆ چلۆن دەتوانێ چلۆنایەتی ئاو و هەوا پێش‌بینی بکات و بزانێ؟

ئایا جانەوەران ئەتوانن هەوای ساردو سرو سەخڵەت و یان هەوای خۆش و تاو و ساو بۆ ئادەمیزاد پێش‌بینی بکەن و دەری‌خەن؟ ئەی هۆی ئەمە چیە کە حاجی لەک‌لەک بێ ئەوەی بە رواڵەت بەڵگەو هۆیەکی دیاریان هەبێ، ساڵانە لەیەک کاتاو لە یەک شوێنا گشت کۆئەبنەوەو لە شەقەی باڵ ئەدەنو دەرۆن؟ ئایا ئەمە مانای وا نیەکە ئەم حاجی‌لەک لەکانە دەزانن وا خەریکە هەوا سارد دەکات و دەبێ بەرەو گەرمێن بارکەن؟ ئایا هۆی کۆچ کردنی کوتوپڕی پەرەسریلکە «چلچلە»و ئەوەکە لە یەک شوێنەوە زۆر بەتاڵوکە روو دەکەنە شوێنێکی دیکە چی‌یە؟ وە بە سەدان پرسیاری دیکەی بەم جۆرە هەیە...

زۆر جاران وایش هەیە کە توشی دەستەو پۆلی «پەرەسریلکە»و یان پۆلی «حاجی لەک‌لەک»ی سەر لێشێواو دێن، کە لە رێگەو بان ماونەتەوەو یان لە هێلانە و شتەکەیان دورکەوتونەتەوەو لەم شوێن و ئەو شوێن شەو بە رۆژ دەکەنەوەو رای‌دەبوێرن و ماوەیەک بێ ئەوەی سرنجی کەسێک بۆ لای خۆیان راکێشن، لە یەک شوێندا ئەمێننەوەو لە پاشان وا دەڵێن لە یەک شەوە زەنگ دا بێ ورتەو چرپەو خرتە خۆیان گوم ئەکەن و لێ‌ئەدەن و دەرۆن.

دەتوانین بڵێین لە بنەرەتا هۆی ئەم گیربوون و مانەوە،کەم وکورتەی ئەم پەلەوەرانە واتا: «لەک لەک و پەرەسریلکە» بۆ ئەمەیەکە خۆراک بەگیر بێنن و ژین بدەنە سەر.

چەن زاناو پسپۆرێک دوای لێکۆڵینەوەو سرنج‌دانێکی زۆر بەم ئاکامە گەیشتوون و رایانگەیاندووەو گوتویانە: کاتێ کە فشاری هەوا لە زۆربەی هەرێمی روی زەویدا، ئەم هۆیە پێک‌دێنێ: کە جرو جانەوەرو باڵدارو یان

پەلەوەری چکۆلّە کە خۆراکی حاجی لەگ لەگ و پەرەسریلکەن زۆر نەوی و نزم و لە نزیکی زەوی بە باڵەفرەی دەکەونە ڕێگەو دەڕۆن، ئەمانیش «لەگ لەگ و پەرەسریلکە» بۆ گرتن و خواردنی ئەوان بە دویی ئەواندا ئەکەونە ڕێگە، کەوابوو بە گوێرەی مانەوەو نەمانەوەی ئەم باڵندانە ئەتوانین جوان پەی «بە گۆرانی» هەوا ببەین و باش بزانین.

شیاوی زانین ئەمەیە و ئەبێ بزانین: ئایا باڵندەو پەلەور، ساردو سەخڵەتی هەوا ئەزانێ و رایش دەگەیینن ویان جم و جۆڵی ناکاوی ئەوان لە گۆرانی هەواوەیە؟ هێندێ کەس لایان وایە: مەل و ئاژەڵ لە پێش ئادەمیزادا هەست بە گۆرانی هەوا ئەکەن و لە پێش ئادەمیزاد خۆ بۆ روبەرو بوون لەگەڵدا ئامادە ئەکەن و ئەم وشیاری و ئامادە بوونەی ئەوان دەبێتە هۆی بە خەبەری ئادەمیزادیش، وەک ئەمە وشیاریان دەکەنەوەو پێمان رادەگەیین کە ئێمەیش خۆمان ساز کەین. لە کوردەواریدا وابیر دەکەنەوەو دەڵێن: ئەگەر لە شەوگاری هاوینا «قربوق (بەق)و قورباقە» بە پۆل بخوێنن دەڵێن ئەوە نیشانەی ئەوەیە کە ئاسمان ساوەو بێ هەورو هەلایەو ئەستێرە لە هەوا دیارەو ئەم شەوە کە،دنیا «سایەقە» دەبێ.

یان ئەگەر کوندەبۆ (بایەقوش) بخوێنێ، ئەوەیە لەو شەو و رۆژەدا هەوا خۆش،تاو و ساو،دەبێت.

بەڵام ئەگەر «دار کونکەرە ، یادار تەقێنە بخوێنێ، نیشانەی گۆرانی هەوایەو دەڵێن ئەوە دار کونکەرە...» دەپارێتەوەو دوعا دەکات کە باران بباریت و لە هێندێ شوێن لایان وایە ئەگەر : «شمقارو شاهێن و قالاو (قەلەرەشە)... لە هەوادا بێن و بچن و چترو لەنگەر بپێکن... دەڵێن ئەوە نیشانەی ئەوەیە کە بەم زوانە باران دەبارێ... بەلام ئەگەر لە ناکاو،مێش یان مێشولە هێرش بێنن و بکەونە گیانی ئادەمیزادو ئاژەڵەوە، دەڵێن: ئەوە نیشانەی ئەوەیە تۆفان و گێژەڵوکەو تەپو تۆز و ناخۆشی پەیا ئەبێ، بەلام

ماوەی زۆر کەمە...

بەڵام لەبارەی شەیتانۆکەوە،پێویستە کەمێک بیر کەینەوەو ئەبێ بزانین کاتێک هەوا نمناک و تەڕە، ئەم جانەوەرە ئەزانێ کە ئەتوانێ بێ مەترسی لە قاوغ و قاپورەی خۆی بێتە دەرێ و کەمێک بە روی زەویا بگەڕێت. وا دیارە ئەم جانەوەرە ئەم مەبەستە پێش‌بینی دەکات، بێ ئەوەی لە نێزیک شارو هێلانەکەی ئاوێک رژابێت، بەڵام کاتێک هەوا ویشک و برینگ بێ، جوان هەست ئەکات کە ناتوانێ بێتە دەرێ، ناچار لە کونی خۆی دەرناکەوێ و نایێتە دەرێ و لەوێدا دەمێنێتەوە،تا کاتی خۆی دێ. شتی زۆر سەیرو سرنج‌ڕاکێش ئەمەیە،ئافرەتانی کورد قاوخی شەیتانوکە هەڵدەگرن و لەگەڵ موت و مورو و حاجیلەو کوژەکە و شتی دیکەی دەخەن و دەیهۆننەوەو ئەیکەن بە بەروبەرۆکی بێشکەی منداڵەکانیاناو دەڵێن ئەمە بۆ چاوەزار باشەو لە هێندێ شوێن لەبارەی شەیتانۆکەو کوژەکە (موروەشینە)وە ئەفسانەی زۆر هەیە، هێندێ کەس لایان وایە ئەگەر توشی شەیتانۆکە بووی و تەماشات کرد کە وا گیاو گژی وای بەسەر موغەرەی پشتیەوە هەڵگرتوە، ئەوە نیشانەی ئەوەیە وشکە ساڵێکی زۆر سەخت روو ئەداو ئەگەر هەروا بڕۆین و سرنج بدەین زۆر شتمان بۆ دەرئەکەوێ و پەی بە زۆر شتان ئەبەین، مەسەلەن: ئەوانەی وا نەخۆشی روماتیزم واتا (قاچ ئێشە)یان هەیە، جوان و زۆر زوو پەی بە گۆڕانی هەوا ئەبەن.یانی کاتێک هەوا گەرم بێ، دەردیان کەمەو کاتێکیش دەردیان زۆر بێت، ئەوە نیشانەی ئەوەیە هەوا ساردی کردووە.

لەیل و مەجروم

دوو ئەستێرە،لەیل و مەجنون،کە لە کوردەواریدا لەیلێ و مەجرومی-یشیان پێ ئەڵین، دوو ئەستێرەن کە لە هاوینانا، شەوانە لە

داوێنی عاسمانا دەبینرێن و لە یەک خەت و شوێندا لە بەرانبەری یەک داکە زۆریش لێک دور نین راوەستاون، یەکێکیان لە لای باشوورەوە، ئەوی دیکەیشیان لە لای باکوورەوەیە، ئەستێرەگەش و پڕ نورەکەیان نێوی لەیلێ و ئەستێرە سیس و کزو کەم نورەکەیشیان نێوی مەجرومە، لە هەوەڵی هاویناندا ئەستێرەی لەیل و ئەستێرەی مەجروم وەک عاشقە و باشقە بە ئاسپایی ئەسپایی دێن بۆ لای یەکتری و لە یەکتر نزیک ئەبنەوە، وەک ئەمە بیانەوێ دوو عاشق و مەعشوق بە دزی‌یەوە لە پەنایێک دا بە یەکتر بگەن.

هێندێ کەس وا بیر ئەکەنەوە کە ئەو دوو ئەستێرەیە هەر ئەو لەیل و مەجنونەی سەر زەوین کە لە ئاخری تەمەنی خۆیاندا لە یەزدانی مەزن پاراونەتەوە کە خوا بیانکات بە دووْ ئەستێرە، خوای گەروەش دوعاکەیانی قەبوڵ کردووەو بوونەتە دوو ئەستێرەو چونەتە عاسمان. هێندێ کەسی تریش لایان وایە کە ئەو دوو ئەستێرەیە لە ساڵیکا دوو جار وێک دەکەون، کاتێ مەجنون کە لە هەوەڵی بەهاراندا لەگەڵ لەیلێ مەعشوقەی دا یەک گیر بوون و وێک کەوتن، لەیل دەنێرێ بۆ کوێستان و لە زستانانیشدا ئەی‌نێرێ بۆ گەرمێن. لە هەندێ هەرێم و مەڵبەندی کوردەواریا خەڵکی (ا)یان وایە کە ئەم دوو ئەستێرەیە،هەموو وەرزێک ، جارێک بەرەو لای یەک دەچن و لە ئاخری هاوینانا بە یەکتری دەگەن.

هێندێ کەسی تریش وا بیر دەکەنەوەو دەڵێن: لە کاتی وێککەوتنا ئەم دوو ئەستێرەیە پێکەوە راز و نیازیی عاشقانە دەکەن و بەم جۆرە تامەزرۆی دوری خۆیان دەشکێنن، ئینجا ماڵئاوایی لە یەکتری ئەکەن و هەر یەکێکیان بەرەو لایەک ئەروا، بەم مانایە: لەیل کە لەباشوورەوە هاتوە، بەرەو هەرێمی باکوور دەروات و مەجرومیش وا لە باکوورەوە هاتووە روو دەکاتە باشوور، بە جۆرێکی واکە پاش چەن رۆژ لەیل ئەچێتە جێگەو شوێنەکەی جارانی مەجروم و مەجرومیش دەچێتە جێگەو رێگەکەی پێشوی لەیل. جا لەمەو

پاش هەر کاتێ تەماشای عاسمان بکەی، بۆت روون ئەبێتەوە وا ئەم دوو ئەستێرەیە،جار لەگەڵ جار لێک دوور ئەکەونەوە تا مانگی پاییز رادەبرێ و لە ئاخر و ئۆخری مانگی رەزبەر ئەو دوو ئەستێرەی لەیل و مەجنونە لە بەرچاو ون دەبن و خەڵکی هەرچەندە تەماشای عاسمانیش بکەن، ناتوانن بیانبێنن، دەڵێن گەردونی سەرگەردان،بە جۆرێکی وا سوراوە وگەراوا ئیتر تا هاوینی داهاتو کەس ناتوانێ چاوی بە ئەستێرەی لەیل و مەجنون بکەوێ.

ئەوەی وا زۆر سەیر و سرنجراکێشە ئەمەیە خەڵکی ، بەتایبەت ئافرەتان وابیر دەکەنەوەو دەڵێن: هەرکەسێک لەو کاتەدا وا ئەو دوو ئەستێرەی لەیل و مەجنونە لێک نیزیک دەبنەوەو خەریکن وێک دەکەون، چاوی تیانەوەبێت، بەختەوەر دەبێت و ئیقباڵ رووی تێدەکات، ئافرەتان لایان وایە ئەو کەسانەی وا لە کاتی وێک کەوتنی ئەو دوو ئەستیرەیە هەر دوعایەک بکات لە بارەگای خودا قەبوڵ دەبێ و لەو کاتەدا هەر شتێک لە یەزدان داوا بکات، گیرا دەبێت و خودا ئەیداتێ. لە کوردەواریدا لەبارەی دوو ئەستێرەی لەیل و مەجنونەوە چیرۆک وئەفسانە زۆر ئەگێرنەوە.

جەژنی رەمەزان و جەژنی قوربان

«پارشێو» کردن و رۆژوو گرتن و داب و دەستوری جەژنی رەمەزان و جەژنی قوربان لە نێو کوردەواریدا بە وێنەیەکی تایبەت بەرێوە دەبرێ، ئەم دوو جەژنە گەورەی ئیسلامە، رەنگ روویی ناوچەی هەڵگرتووە، هەروەها کە خۆیشتان دەزانن چونکە خەڵکی کوردستان زۆربەیان موسڵمانن، لە مانگی رەمەزاندا بە رۆژوو دەبن، کچان بە تایبەت لە نۆ ساڵیدا و کورانیش هەر لەو تەمەنەدا لە لایەن خاوخێزان و مەزنی بنەماڵەوە

هاندەدرێن کە رۆژوو بگرن، دەیانەوێ رۆژوو بگرن، سەعاتێکی بمێنێ بۆ بانگ دان، هەڵدەستن و «پارشێو» دەکەن و تا ئەو دەمەی مەلا بۆ نـوێژی بەیانی بانگ دەدات، خواردن و خواردنەوە بۆ ئەوانەی وا دەیانەوێ رۆژوو بگـرن ئـازادە، بـەڵام دوای بـانگ‌دانـی بـەیانی ئـەبێ دەست لە خـواردن هەڵگرن و تا ئێوارە دەم لە هیچ شتێک نەدەن و کاتێک کە رۆژئـاوا بـوو و تاریک **و**اهات، بانگی ئێوارە درا، رۆژووەوان رۆژووکەیان دەشکێنن بە ئاو یان بە خورما،رۆژووەکەیان دەکەنەوەو لە کاتی رۆژوو کردنەوەدا ئەم دوعایە دەخوێنن: خوای گەورەو مەزن رۆژووم بۆ تو گرت،تـۆ بـە رزق و روزی تۆیش رووژوو دەکەمەوە، ئیمانم بە تۆ هێناوەو باوەرم پێتە! هەویام بە تۆیەو تەمام وایە سۆزیش بە رۆژوو بم.

شیاوی زانین ئەمەیە لە کوردەواریدا لە نزیکی پارشێودا چەن کـەس، هەر یەکێک لە گەرەکێکەوە دەس دەکـەن بە (سـەلا) کـردن و بـە شـیعر خوێندنەوە‌.خەڵکی لە خەو راست دەکەنەوەو کۆڵان بە کۆڵان و سەر بان بە سەربان دەگەرێن و «سەڵا» دەکەن، خەڵکیش بە دەنگی ئـەوان لە خـەو هەڵدەستن. کە پارشێو بکەن و رۆژوو بگرن. ئافرەتانی کوردیش لە پێشدا هەڵدەستن، سەماوەر تێدەخەن و خەریکی پارشێو ساز کردن دەبن، یەک مانگی تەواو بەم جۆرە رۆژوو دەگرن، ئێوارەی ئـاخر و ئـۆخری مـانگی رەمەزان خەڵکی لە سەر بانو جێگەی بەرز و بڵیند بۆ مانگ دەگـەرێن و سرنجی ئاسمان دەدەن و تەماشای مانگ و هیلال دەکەن، جا ئـەگـەر لە ئاسمان چاویان بە مانگ و هیلال کەوت و لە دەم ئاسۆ و کەل مانگیان دی، بۆ سبەینێ ئەیکەن بە جەژن، لە هێندێ شوێن باوە ئـەگـەر لە ئـاوایـی و گوندێکا مانگ ببینن، لەسەر یاڵ و نوچکەو لوتکەی کێو و چیای بەرز و بڵیند ئاور هەڵدەکەن و خەڵکی ئاواییەکانی ئەو دەور و بەرە بەم ئاوەرە ئەزانن کە شوانەکان و یان لە ئاوایـی ئـەو سـەر شـاخانە مـانگیان دیـوەو

ئەیکەنە جەژن و بەم جەژنە دەڵێن: جەژنی رەمەزان یان جەژنی فیتر، جا کەرە بەیانی زوو لە رۆژی جەژنا خەڵکی لە مزگوەتا خر دەبنەوەو نوێژی بەیانی بە جەماعەت دەخوێنن، ئینجا خەڵکەکە بە حەلقە دائەنیشن و یەکێکی دەنگ و ئاواز خۆش دەس دەکا بە قورئان خوێندن، جا هەر لە نێوان دە، دوانزە ئایەتا تەکبیر ئەکەن و بە خودا دا هەڵدەڵێن، جا لە پاش ئەوە خۆر بە ئەندازەیی رمێک بەرز بووە، زۆر بە رێگەو جێگە بە پێی بیرو باوەر و یاسایی ئایینی، نوێژی جێژنی رەمەزان بە جەماعەت و ئەڵاهو ئەکبەر گوتن دەخوێنن. دوای سەلامدانەوەو خوێندنی خوتبەی نوێژی جەژن ئەوانە وا سەریان نەقەبڵاندووە، سەری خۆیان و خاو خێزان و بنەماڵەی خۆیان دەقبڵێنن، سەریان چاک دەکەنەوەو سەرفترەی خۆیان دەدەن.

خوشک و برا خۆشەویستەکان، هەروەها کە خۆیشتیان دەزانن لە رۆژی جێژنی قوربانیشا خەڵک دێنە مزگەوت، لە پاش نوێژ کردن و خوتبەی جێژن، خەڵکەکە،یەکە یەکە جەژنە پیرۆزە بە یەکتری دەڵێن و گەردەن ئازایی لە یەکتری دەکەن ولەو رۆژە پاکەدا دێوی ناکۆکی وناحەزی و دوژمنی و رکەبەرایەتی،لە خۆیان دەردەکەن و ئەگەر چەن کەسێک و چەن بنەماڵەیەک لە پێش دا نێوان ناخۆشییێکیان لێ پەیدا بووبێ، لە رۆژانی جێژنا ئاشت دەبنەوە،تەنانەت پیاو ماقوڵان دەکەونە نێوان و ئاشتیان دەکەنەوە و دەست لە ملی یەکتری دەکەن و گەردەن ئازایی لە یەکتری دەکەن و نێوان ناخۆشی لەو رۆژە دائەبێتە خۆشی و ئاشتی و برایەتی و بە دۆستی پێکەوە رایدەبوێرن، لە رۆژانی جێژنا باوە،خەڵکەکە بۆ نان خواردن و کاسەی جێژن لە مزگەوت دادەنیشنو هەر کەسێک لە ماڵە خۆیەوە سفرەو مەجوعمەو خۆراکی بۆ دێ وگشتیان لەوێدا پێکەوە نانی جەژن دەخۆن و تێکرا بۆ جەژن موبارەکی دەچنە ماڵی مەلاو پیاو ماقوڵان.

لە مانگی قوربان و جێژنی قوربانا وا باوە خەڵکی قوربانی دەکەن و گۆشتی قوربانیەکە بە سەر خەڵکی دابەش دەکەن و هەر ماڵە هێندێکی گۆشتی قوربانی بۆ دەنێرن، لە هێندێ شوێن وا باوە چاوی ئەو مەرو ماڵاتەی وا دەیکەنە قوربانی بە کلە دەیرێژن و دەڵێن دەبێ ئەو حەیوانەی وا دەیکەنە قوربانی سالم بێ و نابێ کوێر و شەل و گێرو کەرِو چەوێڵ و نەقوستان و گوێ براو گوێ داقلێشاو بێ، دەناقەبوڵ نابێ، چونکە (خودا بێ عەیبەو خۆشی لە بێ عەیبی دێ). لە هێندێ شوێن باوە لە پێش ئەوە دا کۆچی قوربانەکەیان سەر برن، کەمێک ئاوی بە گەروی دا دەکەن، لایان وایە ئاو و رۆشنایی‌یەو دەبێ حەیوانەکە کەمێک ئاو بخواتەوە تا لە قیامەتدا لەسەر پردی سیرات تونیان نەبێ و لە تونیدا وره لە دەس بەر نەدەن و بێ گێرە و کێشە و بە ئاسانی لە پردی قیامەت بپەرِنەوەو رزگار بین. لە هێندێ شوێن باوە لە ئێوارەی بەرە جێژنا،کچان لەسەرکانی و ئاو بە یەکتری دەڵێن خۆتان ساز کەن، رۆژی جەن بچینە سەیران، لەم لاشەوە کورەگەلیش خۆیان ساز دەکەن و ئەچنە سەیران، وا باوە لە رۆژی جێژنا،چەن بنەماڵەیەک تێکرا دەچنە سەر چاک و شەخس و پیر،تا ئێوارە بە خێرو خۆشی و شایی و هەڵپەرکێ رای‌دەبوێرن، جاری وا هەیە لە چەن ئاوایی و گوندەوە دەچنە سەر چاک و شەخس، هەر ئاوایی‌یەک بە جوێ رەش‌بەڵەک ساز دەکەن، جاری وایش هەیە، خەڵکی گشت ئاوایی‌یەکان‌،کە وا پێکەوە چونەتە سەر یەک چاک، تێکرا شایی‌یەکی گەورە ساز دەکەن و بە حەلقە حەلقە لە نێوان یەک دا وەک تۆپی گوڵ شایی و رەش‌بەڵەک ساز دەکەن و بە گۆرانی گوتن و تەقەی دەهۆڵ و زورنا و پلەزیقان رای‌دەبوێرن.

داب و دەستوری چونە حەج و دوعای پانزەی مانگی شەعبان، هەروەها کە خۆتان دەزانن چونە حەج و تەوافی مەکە، تەنیا ئارەزوی هەر موسڵمانێکە، بە تایبەت ئارەزوی برا کوردەکانی لادێ و گوندەکانی